

УДК 323.1

Ляпіна Л. А.

КЛАСИФІКАЦІЯ ОСНОВНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЕТНІЧНИХ МЕНШИН СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У статті автор пропонує аналіз основних параметрів різних етноспільнот, які проживають на території України на сучасному етапі. Особлива увага звертається на характеристику етнічних груп за ступенем культурної близькості стосовно титульної нації, що повинно враховуватись політиками, вченими при вирішенні державотворчих проблем на етнонаціональному рівні.

Україна як історичне та етнографічне поняття сформувалася не лише під впливом географічних чинників. Окрім чинника так званого «географічного детермінізму», тут значну роль відіграли, безперечно, соціальні, економічні та політичні фактори. Це наклало відчутний відбиток не лише на минуле українського народу, а й на сучасну етнічну мозаїку країни з розмаїтим спектром майже 130 національностей.

Щоправда, етнічні групи, що входять до складу етнічних меншин, які далі характеризуватимуться у статті, істотно різняться як за кількісними показниками, так і за мовними характеристиками, етнографічними особливостями побуту, фольклору, релігійно-конфесійними ознаками [1].

Важливими в даному плані є також рівень політизації, компактність та дисперсність, ступінь культурної близькості.

Аналіз етноспільнот за кількісною ознакою свідчить, що першу, цілком окрему групу становлять росіяни. В Україні їх мешкає понад 11 млн 355 тис. осіб. (Далі всі цифрові дані та розрахунки базуватимуться на матеріалах статистичних збірників: Національний склад населення України.— К., 1991.— Ч. 1,2; Чисельність наявного населення України на 1 січня 1998 р.— К.: Держкомстат України, 1998; Права людини в Україні. Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро захисту прав людини. Випуск 21.— К., 1998.) У соціогуманітарній науці, насамперед етнології та етносоціології, не кажучи вже про публіцистику, визначення статусу росіян як меншин є доволі суперечливим. Такі вчені, як Я. Дашкевич, вважають, що кількість етнічних росіян в Україні завищена принаймні удвічі за рахунок так званої криптоетнічності, що була досить поширеним явищем у минулі радянські часи [2]. Інші ж, О. Майборода та Л. Шкляр, навпаки, визначають росіян як суперменшину [3].

Підставою для цього є те, що з майже 27%, які припадають на долю меншин України, росіяни становлять понад 22%, тоді як представники інших національностей, разом узяті, — лише близько 5%.

Друга група меншин за чисельною ознакою — це етнічні спільноти так званої «середньої кількості». До них відносяться етногрупи, кількість яких «не досягає умовного мільйонного рубежу, але перевищує стотисячний бар'єр» [4]. В Україні таких етносів нараховується вісім. Це — білоруси, болгары, греки, євреї, кримські татари, молдавани, румуни, угорці. П'ять-шість років тому другою за кількісною ознакою етнічною групою після росіян були євреї. За даними перепису 1989 року в Україні їх мешкало 485 тисяч. Але за роки незалежності (зокрема з 1991 по 1996 рр.) з України емігрувало близько 171 тис. євреїв. А за цей же період у країну

повернулася майже така ж кількість кримських татар (111 803 осіб) [5].

Третю групу етнічних спільностей становлять невеличкі меншості, які нараховують від 10 до 100 тисяч осіб. До них відносяться грузини, азербайджанці, вірмени, татари, німці, цигани.

І остання, четверта, група етнічних меншин — малочисельні народи. На них почали звертати увагу в останній період існування СРСР, під час перебудови. До цього їх називали «малими народами», а в горбачовський період вони стали йменуватися «малочисельними». Такими в Україні є караїми, кримчаки і, певною мірою, гагаузи. Останні найбільше представлені в Одеській області, де їх нараховується 27 400 осіб, та на Миколаївщині — 1000 осіб. Малочисельність цих етногруп ставить під загрозу існування їхньої мови, фольклору, традицій, звичаїв, культури в цілому.

У статті «Етносоціальний та етнокультурний простір в Україні» М. Шульга виділяє також як окремі — дисперсні мікроменшини [6]. До них належать етногрупи, які нараховують від кількох десятків до кількох сотень осіб. Це корейці, курди, башкири, удмурти, киргизи тощо. Вони індивідуально мігрували в Україну зі своїх етнічних територій і мешкають здебільшого дисперсно.

Другою ознакою, яка лежить в основі характеристики етнічних спільнот, є різниця у територіальному розселенні. Згідно з цим параметром етногрупи діляться на дисперсні та компактні.

В Україні історично склалося так, що на теренах споконвічного розселення українського етносу існують регіони, де значну частину населення становлять представники інших національностей. Так, наприклад, на Закарпатті компактно проживають росіяни (49 тис. осіб) та угорці (155 тис. осіб). В Одеській області найчисельнішими після українців та росіян є болгары (понад 165 тис. осіб), які компактно розселені в 46 населених пунктах дванадцяти районів Одещини. На Харківщині з майже 3 млн 175 тис. осіб населення третина — росіяни (1 млн 54 тис. осіб).

Особливістю вищеназаних етнічних спільнот є те, що вони розселені близько до своїх прабатьківщин: Росії, Молдови, Болгарії, Угорщини та інших країн. Таке географічне положення робить етногрупи надто вразливими як до взаємовідносин України з даними державами, так і до їх внутрішньої політики.

А що стосується дисперсно розселених меншостей, то до них належать, як уже було сказано вище, корейці, курди, киргизи, а також грузини, азербайджанці, узбеки тощо.

Наступна характеристика етноспільнот залежить від таких соціальних ознак, як міське та сільське проживання, рід занять та рівень освіти.

Щодо першої риси, найбільш міською етногрупою в Україні є євреї — 91% всіх представників цієї меншини мешкає в містах. Питома вага росіян як міських жителів становить 87%, а білорусів — 79%.

До сільських етноспільнот можна віднести насамперед болгар (58%), молдаван (67%), гагаузів (73%). Інші етнічні спільноти приблизно наполовину є як сільськими, так і міськими мешканцями.

Різниця в залежності від зайнятості розумовою та фізичною працею серед етногруп достатньо велика. Найближчі до середніх показників білоруси. Найсуттєвіша різниця за цим параметром між молдаванами та євреями. Якщо серед молдаван розумовою працею займаються лише 15,8%, то серед євреїв такий показник дорівнює 67,6%.

Кожна з названих етноспільнот має відповідний показник і в сфері фізичної праці. Найвищий у молдаван (84,2%), болгар (74,3%) і поляків (72,6%). А найнижчий показник у євреїв — 32,4%.

І, нарешті, параметри етногруп від рівня освіти, і зокрема вищої освіти, також істотно різняться. Так, на тисячу осіб у віці від 18 років серед євреїв вищу освіту мають 358 осіб, серед росіян — 158, серед білорусів — 116. В інших груп цей показник значно нижчий: у молдаван він дорівнює лише 40, болгар — 66, поляків — 69 особам.

Отже, різниця між крайніми межами величезна. Між євреями та молдаванами вона досягає 9-ти. Ця величина справді має якісний характер і ніяк не пов'язана з цифровими маніпуляціями. А зіставлення цих груп досить коректне, тому що за чисельністю вони в Україні майже однакові (458 тис. євреїв і 325 тис. молдаван).

Дані показники свідчать про те, що залежно і від рівня освіти, і від соціально-професійної орієнтації етнічні спільноти по-різному не тільки оцінюють своє місце серед інших етногруп у національно-державній структурі України, а й беруть участь у політичному, соціальному та культурному житті суспільства. Все це суттєво впливає на тип національної свідомості, що є ще однією характерною рисою етногруп. До них відносять «старі» меншини, «нові» меншини та депортовані народи [7].

«Старими» етноспільнотами називають тих, хто не мав своїх національно-державних утворень у колишньому СРСР. Але більша їх частина на території своєї історичної батьківщини мала самостійні держави. Це — болгары, поляки, греки, німці, албанці тощо. Вони усвідомлювали, що їхня вітчизна знаходиться за межами держави, громадянами якої вони є. Це й зумовлювало специфіку їхньої національної самосвідомості.

До «старих» можна віднести і єврейську етноспільноту, оскільки, незважаючи на те, що у складі Російської Федерації існувала Єврейська Автоном-

на Республіка, все ж самосвідомість євреїв була ближчою до самосвідомості тих етногруп, які не мали національно-державного утворення у складі колишнього СРСР. Це було пов'язано також і з тим, що євреї в останні кілька десятиріч активно емігрували з Радянського Союзу.

До «нових» етноспільнот відносять тих, хто після розпаду СРСР і утворення незалежних держав опинився за межами своїх історичних територій. Це росіяни, білоруси, молдавани, вірмени, казахи та інші. Раніше вони разом з українцями мали одне радянське громадянство і не усвідомлювали, що мешкають за межами своїх історичних батьківщин. Тепер, після проголошення незалежності Української держави, вони стали громадянами України, а їх рідні — інших держав. Для них склалася принципово нова соціально-політична і соціально-психологічна ситуація. Представники «нових» груп тільки почали усвідомлювати себе членами етнічних спільнот. На особистісному рівні у них проходить складний процес самоідентифікації. Формується нова система поглядів, світосприйняття.

Самосвідомість депортованих народів, до яких відносяться ті, кого насильно виселили з України за етнічними ознаками (німці, кримські татари, а також представники болгар, греків, вірмен тощо), має свою специфіку. З одного боку, ці народи відчувають гордість від факту реалізації історичної справедливості — засудження акту депортації, повернення гідного імені всьому народові, а з іншого, вони зустрілися з численними труднощами, пов'язаними з працевлаштуванням, побутовими проблемами тощо. Ситуація ускладнюється ще й тим, що процес депортації збігся з економічними та соціальними проблемами, які переживає нині українське суспільство.

Ще однією, найбільш вагомою і проблематичною характерною ознакою етнічних спільнот є мовна ознака. Тут виокремлюють дві основні групи: україномовну та російськомовну, де найбільшою можна визначити першу — 33 млн 272 тис. чоловік. Окрім українців, які становлять основну частину цієї групи, сюди відносяться росіяни (177 543 осіб), поляки (146 026 осіб). Достатньо висока питома вага україномовних серед білорусів — 9,2%, молдаван — 6,1%, румунів — 9,8%, циган — 12,3%.

Що стосується російськомовної групи, для якої рідною є російська мова, то вона також є багаточисельною і нараховує 16 898 273 осіб, тобто до неї належить кожний третій мешканець країни. За етнічним походженням дану групу становлять перш за все росіяни — 1135 тис. осіб, українці — 4578 тис. осіб, а також білоруси, болгары, євреї, кримські татари, греки та інші.

Не менш важливою характеристикою етнічних спільнот України є їх визначення за культурною дистанцією по відношенню до титульної нації.

Перший тип — етногрупи з дуже близькою культурною дистанцією. Це — росіяни, білоруси.

Другий тип — групи з близькою культурною дистанцією. До них відносять етнічних болгар, поляків, чехів, словаків. Вони мають багато спільного у мовах, традиціях, релігіях, історії, між ними поширені міжетнічні шлюби. Але ці етноси кількісно зменшуються.

Третій тип — групи з середньою культурною дистанцією: вірмени, гагаузи, греки, грузини, молдавани, румуни, угорці та деякі інші етнічні спільноті, їх об'єднують християнські традиції, вони мають багатовіковий досвід спільного життя. Найпомітніше в останні роки їхня кількість збільшується за рахунок молдаван, вірмен, грузинів. Так, тільки до Одеської області (а саме Одещина займає одне з перших місць серед південних та східних регіонів України за рівнем імміграційного навантаження) з 1991 по 1996 рр. прибуло молдаван 11 717 осіб, вірмен — 1614 осіб тощо [8].

Четвертий тип — групи з віддаленою культурною дистанцією. Це — азербайджанці, казахи, кримські татари, таджики, турки-месхетинці та інші етнічні групи, які раніше мешкали в Радян-

ському Союзі. Незважаючи на велику культурну дистанцію між ними та українським етносом, вони мають багато спільних цінностей, символів, соціокультурних норм, які сформувались в умовах єдиного способу життя у колишньому СРСР. Для них також не існує серйозних мовних бар'єрів, принаймні на рівні побутового спілкування.

I, нарешті, п'ятий тип — групи з віддаленою культурною й цивілізаційною дистанцією. Це вихідці з далекого зарубіжжя, які належать до інших культур, цивілізацій і навіть до інших етнічних рас. Безпосередні суспільні та побутові контакти з носіями цих інокультурноцивілізаційних спільнот з українцями тільки розпочались і починають формуватися. Ці контакти, насамперед, супроводжують такі психологічні явища, як цікавість, допитливість разом із настороженістю, певною недовірою. Характер цих контактів може різко змінюватися з дружнього до упередженого, вороже ненависного. І дані стосунки певним чином залежать від характеру міждержавних відносин.

Отже, етнічні меншини України поряд із титульним українським етносом мають свої особливі риси та специфічні ознаки, які повинні враховуватись політиками, вченими при окресленні державотворчих проблем на етносоціальному просторі.

1. Шульга Н. Этносоциальное и этнокультурное пространство в Украине // Этничность на постсоветском пространстве: роль в обществе и перспективы: Материалы конференции, — К.: УННП «Феникс», 1997, — С. 8.
2. Шашкевич Я. Українське відродження національної меншості II Україна в сучасному світі. — К., 1990. — С. 114.
3. Майборода О. Російський націоналізм в Україні (1991—1998 рр.). — К., 1999, — С. 4; Шкляр Л. Міжнародна злагода — стратегічний ресурс держави // Урядовий кур'єр. — 1998. — 2 липня.
4. Національно-державне будівництво: Концептуальні підходи та сучасна наукова література / Ю. І. Римаренко, І. Ф. Ку-

рас, Ю. С Шемшученко та ін. За ред. Ю. І. Римаренка. — К.: Довіра, 1994, — С. 320.

Вивчення впливу зовнішньої міграції 1991—1996 рр. на зміну етнічного складу населення України та її регіонів. Жовтень 1998 / Шульга М. О. (керівник групи), Шульга Р. П., Бойко Н. Л., Загороднюк Т. Ю. — К.: МОМ, 1998. — С. 22, 59.

Шульга Н. Этносоциальное и этнокультурное пространство в Украине. — С. 15.

Там само. — С. 17—18.

Вивчення впливу зовнішньої міграції 1991—1996 рр. на зміну етнічного складу населення України та її регіонів. — С. 37.

Lyapina L. A.

THE CHARACTERISTICS OF ETHNIC MINORITIES IN MODERN UKRAINE

In this article the author analyses the main features of different ethnic communities that live on the territory of Ukraine. The great attention is payed for the relations between ethnic minorities and the main nation of our country. This problem is very actual for Ukrainian society and Ukrainian politicians and scientists must count with it.